

Ольга Фабрика

ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕМКІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Українці Карпат поділяються на три етнографічні групи: лемки, бойки, гуцули.

Лемки – етнографічна група українського народу, найбільш висунена на Захід. Назва не національна, а етнографічна, походить від мовної частки “лем”, що її вживають виключно лемки в значенні “лише, тільки”. (Словаки у тому ж значенні вживають слово “len” (лен). Можливо, тут позначилися взаємовпливи). Лемки жили на обох схилах Західних Карпат. Це сучасна гірська смуга південно-східної Польщі від рік Солинки з Сяном на Сході, до Попраду з Дунайцем на Заході. Південна частина етнографічної Лемківщини займає гірську смугу північно-східну від р.Боржави (Закарпатська область України) до р.Попрад на Заході. Територія Лемківщини сягає 120 км у довжину, 40-60 км у ширину і займає 10 тис. кв.м [1]. Усіх лемків, включаючи еміграцію, на початок ХХІ ст. нараховується майже два мільйони (статистичного обліку етнографічних груп не ведеться; цифра два млн. є приблизною).

Слов'янські предки русинів поселилися в Карпатах ще у римську добу. Вони так густо заселяли теперішні Прикарпаття і Закарпаття, що давні дослідники вважали їх корінним населенням цих місць [2, с.39].

За князювання Володимира Святославовича Русь здобула найбільшу політичну могутність у Європі. У 992-993 рр. до Русі приєднано землі теперішньої Лемківщини [3, с.250].

Культура Київської Русі мала значний вплив на розвиток культури карпатських русинів. Значного розвитку досягли наука і освіта. Тут виникли школи перепису церковних книг, сільські школи-дяківки. Під впливом мистецтва Київської Русі розвивалося мистецтво Прикарпаття і Закарпаття. Виникли школи іконописного мистецтва.

Значний поступ здійснили русини Західних Карпат в архітектурі дерев'яних церков, в основу яких покладено давній тризрубний тип руської (української) церкви. Низьку баню над бабинцем було замінено високою вежею-дзвіницею.

Після розпаду Київської Русі і Галицько-Волинського князівства у 40-х рр. XIV ст. землі Лемківщини загарбали Польща (північні) і Угорщина (південні). У той час, як у східній частині колишньої Київської Русі спостерігалось національне відродження і народ повністю перейшов на традиційну назву “український”, “Україна”, у західних землях Русі цей процес загальмувався і давні національні назви “русини”, “руські” надалі зберег-

лися. У XVIII–XIX ст. поширилася ще й етнографічна назва “лемки”, “Лемківщина”, яку вперше в 1829 р. вжив у праці “Етнографія русінов в Угорську” Й. Чаплович [4, с. 343].

Виняткова витривалість мешканців Карпат, їх працелюбність, веселий характер спричинили формування у XIV–XVIII ст. самобутньої культури лемків, складової частини всього українського народу.

Друга половина XIX ст. характерна пожвавленням національного пробудження серед лемків, що його започаткували члени об'єднання “Руська трійця”, письменники-будителі О. Духнович, О. Павлович, В. Хиляк, а також такі українські діячі, як І. Верхратський, І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колесса й інші.

Помітного піднесення на Лемківщині досягло співоче і різьбярське мистецтво. У горах засновувалися церковні і світські хори.

У міжвоєнній Польщі з новою силою розгорілася кампанія за “врятування лемків перед українізацією”. З одного боку, панівні кола Польщі, польська преса виступали з “доводами”, що діалект лемків є польським, а лемки – це етнографічна група польського народу. З іншого боку, русофільські діячі з середовища лемків твердили, що лемки є російського походження і у жодному випадку не належать до українського народу. З метою відірвати лемків від українців у 20-х рр. XX ст. русофіли створили на еміграції у США об'єднання “Лемко-Союз” з власним друкованим органом – газетою “Карпатська Русь” одверто москвофільського напрямку. Переслідуючи мету відірвати лемків від українських впливів, русофіли у 20-х рр. почали активну агітацію за перехід Лемківщини на російське православ'я. Акція переходу розпочалася у 1926 році. На православ'я перейшло тоді 17 тисяч лемків. Щоб зупинити цей процес, Ватикан за згодою польського уряду створив у 1934 році Апостольський адміністративний центр Лемківщини, вилучивши для нього дев'ять деканатів з-під юрисдикції Львівської митрополії.

Ворожа діяльність москвофілів, Друга світова війна і німецька окупація в значній мірі загальмували процес культурного розвитку на Лемківщині.

Відомо, що лемки загалом жили в мирі з сусідами-поляками, однак сильніші сусіди все ж знайшли можливість позбутися національних меншин. Восени 1944 року тимчасовий уряд Польщі уклав угоду з урядом Радянської України про так званий обмін населенням. Українське населення, що проживало в межах Польщі, підлягало виселенню в Україну в обмін на польське населення, яке виселялося з України до Польщі. Нестерпна ситуація, яку створило націоналістичне польське підпілля, постійні залякування, вбивства, грабежі спричинилися до того, що понад 200 тисяч лемків у 1944–46 роках “добровільно” покинули рідні гори і були виселені в Україну.

У межах Польщі ще залишилося близько 140 тисяч лемків. Під приводом того, що ці рештки лемків є “опорою для УПА”, в результаті

операції “Вісла” у квітні– червні 1947 року вони були насильно депортовані на західні й північні землі Польщі. Згодом, у 1956 році невеликій частині лемків вдалося повернутися в Карпати, де вони поступово почали підіймати із тимчасового забуття рідні культурні традиції.

В Україні радянська влада розселяла лемків у східні та південні області: Одеську, Херсонську, Миколаївську, Сталінську (пізніше– Донецьку), Ворошиловградську (пізніше – Луганську). Але невдовзі (переважно у 1946-47 рр.) більшість лемків самовільно переселилася у західні області України, головним чином, до Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської (тоді Станіславської) областей.

Переживши перші труднощі, зумовлені втратою майна, незвиклим новим оточенням, переселенці поступово вкорінювалися. Їх виручала працелюбність, витривалість, допомога місцевого українського населення.

Тогочасна політична обстановка в Україні склалася не на користь лемків та їх культури. Партійна влада не дозволяла популяризувати етнографічні особливості лемків, їхню історію та культуру. Тому довгий час у пресі про лемків і Лемківщину не з’являлося жодних відомостей. Був дозвіл лише на розвиток і популяризацію творчості лемківських народних різьбярів, співочої творчості. Але з умовою, щоб їх творчість не суперечила радянсько-партійним законам.

Уже на початку 50-х років інтелігенція Львова щораз сміливіше почала обговорювати потребу створення співочих, музичних і танцювальних колективів у середовищі лемків. У кінці 40-х років мелодійні пісні з Лемківщини привернули увагу української громадськості. Їх виконували як професійні, так і самодіяльні загальноукраїнські колективи. Не було ще в Україні лемківського хору.

Починаючи з 1950-х років, заспівали сестри Байко. Їхні пісні, їхній голос були почуті у світі. Почали організовуватися лемківські хорові колективи. В 1961 році такий колектив сформувався у с. Нагірне на Самбірщині.

Згодом почалася підготовка до створення лемківського хору в місті Львові. При активній допомозі композитора А.Кос-Анатольського, сестер Байко, лемківського активу восени 1969 р. лемківський народний хор було створено у селищі Рудно під Львовом.

Незважаючи на певні успіхи в галузі різьбярського та співочого мистецтва, бракувало дослідницьких праць з історії, літератури та культури Лемківщини. Партійне табу гальмувало ініціативу молодого інтелігенції – вихідців із Західних Карпат (лемків). І лише в середині 50-х років студент історичного факультету Львівського державного університету ім.І.Франка Іван Красовський насмівився порушити “стіну мовчання”, опрацювавши першу історичну статтю “Лемки та їх походження” та захистивши дипломну працю під назвою “Народний визвольний рух на Лемківщині у XVII ст. ” [5].

Значно пізніше І.Красовський здобув визнання як здібний дослідник, історик-лемкознавець, етнограф, публіцист.

Культура лемків в Україні збагачувалася досягненнями в дослідницькій галузі та розвитком музейної справи. У 1969 р. на території Музею народної архітектури і побуту (скансену) старанням завідуючого науковим відділом музею та І.Красовським було створено зону “Лемківщина”.

У вересні 1970 р. при скансені було створено перше об'єднання лемків. Хоч нова організація в умовах партійного диктату не змогла розгорнути належної роботи, все ж виконала функцію першого історичного об'єднання лемків в Україні, дала поштовх до подальшої культурної праці в середовищі лемків.

Нова політика середини 80-х років, пов'язана з “перебудовою” (перестройкой), сприяла поживленню суспільно-культурного життя в колишньому Союзі. Розпочалося створення нових громадських об'єднань в Україні, зокрема у Львові. З ініціативи обласного Фонду культури (Е.Мисько), Львівської організації Спілки письменників України (Р.Братунь, Р.Лубківський) та лемківського активу на зборах культфонду 8 липня 1988 р. проголошено створення суспільно-культурного товариства “Лемківщина” у Львівській області, затверджено статут і структуру товариства.

Вартим уваги й похвали заходом правління товариства була міжнародна наукова конференція з лемківських проблем у Львові (“Круглий стіл”), що проходила 22-24 травня 1990 р. у залі відділення Інституту етнографії АН України [6]. Форум учених України, США, Канади, Польщі та Словаччини був присвячений обговоренню проспекту монографії “Лемківщина” та аналізу найважливіших проблем з історії та культури лемків.

Згодом актив і правління товариства провели ряд масових заходів, зокрема, два світові конгреси лемків, культурно-мистецькі свята. Широко було відзначено скорботні дні, присвячені 50-річчю насильного виселення лемків та 50-річчю акції “Вісла”.

У 1990 році обласне відділення товариства “Лемківщина” було створене у Тернополі. Його правління видає газету “Дзвони Лемківщини”, окремі збірники.

У 1991 році таке ж відділення почало діяти і в Івано-Франківську. Першим його головою став Степан Криницький – доцент медичної академії. З його ініціативи було організовано хоровий колектив, який називався “Потічок”. Репетиції проводилися під керівництвом диригента Ореста Турка, вихідця з Лемківщини, який впродовж п'яти років працював з капсюю. Репертуар капели складали переважно лемківські пісні, а також духовні твори, українські та польські народні пісні. Вагомий внесок у поповнення репертуару зробив поет і самодіяльний композитор Іван

Гнатюк. Великою популярністю користується пісня “Лемко я си, лемко” в обробці І.Гнатюка на слова голови товариства С.Криницького, яку він і виконує. У 1995 р. лемківській капелі “Потічок” було присвоєно звання народної. Пізніше при ній створили ансамбль “Розмарія”. У 1996 р. капелу очолив заслужений працівник культури України доцент Прикарпатського університету ім.В.Стефаника Петро Чоловський. Назву хорового колективу було змінено на “Бескид”, який цими днями відзначатиме своє 10-річчя.

Варто відзначити добру організаційну роботу районного відділення товариства в Калуші. Тут з його ініціативи створено два хорові колективи – “Студенька” і “Терки”. Успішно працюють дитячі колективи “Краєзнавець”, “Лемчатко”.

Повертаючись до діяльності Львівського відділення товариства “Лемківщина”, треба сказати, що кілька членів правління разом з директором скансену Борисом Рибаким зініціювали ідею побудови типової лемківської церкви як копії існуючої в лемківській зоні “Шевченківського гаю”. Відомий громадський діяч з Канади Олег Іванусів подарував на потреби церкви 1500 примірників книги “Церква в руїні”, голова будівельного комітету Іван Красовський, виїхавши у 1991 році до Канади і США, зібрав кошти на завершення будівництва церкви. Допомогли йому у цьому Об’єднання лемків Канади, Організація Оборони Лемківщини в США, окремі громадяни [7].

Для координації дій на лемківській зоні скансену під час спільного засідання вченої ради музею-скансену та комітету по будівництву церкви 25 грудня 1991 року було створено нове об’єднання – Фундацію дослідження Лемківщини (ФДЛ). Її завдання – організація будівництва церкви, створення експозиції Музею історії та культури лемків, дослідницька, видавнича та культурно-масова діяльність. Стараннями правління ФДЛ будівництво церкви було завершено у серпні 1992 року, а 13 вересня єпископ Филімон Курчаба освятив цей храм. Завдяки ентузіазму і старанням о.Анатолія Дуди лемківська церква стала надійним осередком духовного і національного відродження [8].

Заслужений авторитет принесла ФДЛ її дослідницька і видавнича діяльність. За десять років існування (1991-2001) під грифом “Бібліотека Лемківщини” ФДЛ видала 23 лемкознавчі книги, в тому числі 8 щорічників “Лемківського календаря”, який читачі назвали малою енциклопедією Лемківщини.

Фундація бере участь у підготовці та проведенні фольклорно-етнографічних фестивалів “Лемківська ватра”, що проходять на теренах Лемківщини у Польщі та в Україні.

Виступаючи влітку 2000 року у Ждині (Польща) на засіданні Президії Світової Федерації Українських Лемківських Організацій, голова

Тернопільського обласного товариства “Лемківщина”, голова колегії Крайового товариства в Україні Олександр Венгринович наголосив, що осередки товариства “Лемківщина” стали сильними авторитетними організаціями, з якими рахуються інші політичні та громадські організації України. Діяльність товариств підняла з колін десятки тисяч лемків. Сьогодні більшість з них не соромиться і не приховує своєї етнічної назви – лемки. Свідчення цьому – активність і кількість лемківських делегацій та учасників на фестивалях лемківської культури і в селі Гутисько на Тернопільщині, і на польських теренах.

Справді, “Лемківські ватри” – велике зрушення в житті лемків-українців, але на польській території. Звісно, що й основними організаторами цих заходів виступають поляки. Меценатів і спонсорів з України там нема. Можливо, тому на величезному “Ватряному полі” у Ждині і домінують написи польською мовою. На таких заходах лемки з України є лише учасниками, гостями, а могли би бути співорганізаторами, адже добру і велику справу завше ліпше робити гуртом.

Нині потрібно докласти максимум зусиль, щоби лемки, які втратили своє коріння, малу батьківщину, як етнографічна група українського народу не втратили своїх особливостей у мові, культурі, звичаях, традиціях. Вихідці з Бескидів, пройшовши через горнило випробувань, зберігають любов до Вітчизни у серці, а спогади про землю батьків – у пам’яті. Похвальним є й те, що старше покоління намагається передати свій досвід, свої досягнення молодим. Уже започатковано створення організації “Молода Лемківщина”. Вважаємо, було б непогано, якби у місцях проживання великих груп лемків діяли початкові недільні лемківські школи. Настав час і для розроблення та реалізації програми етнічного відродження Лемківщини.

Відрадно, що протягом останнього часу колегія Крайового товариства лемків в Україні плідно працює з товариствами “Надсяння”, “Холмщина”, “Підляшшя”, “Бойківщина”, “Гуцульщина” з метою створення Асоціації товариств українців Карпатського краю.

Зокрема, у червні 2001 року в м.Івано-Франківську відбулась установча конференція з участю представників науково-культурологічного товариства “Бойківщина”, всеукраїнського об’єднаного товариства “Гуцульщина” та Світової федерації українських об’єднань лемків, на якій було створено асоціацію товариств карпатських бойків, гуцулів і лемків “Карпатбогулем”. Учасники конференції вважають, що ця асоціація сприятиме розвитку корінних карпатських субетносів. Вона координуватиме їх спільні дії у розв’язанні соціально-економічних, екологічно-природних та національно-культурних проблем [9].

Ми не можемо, не маємо права забувати, що лемки, Лемківщина – край, який подарував світові славних синів і дочок: автора гімну України Михайла Вербицького [10, с.41], поета Богдана-Ігоря Антонича, кардинала і митрополита Сембратовичів, Патріарха Димитрія, маляра-самоука Никифора Дровняка, фольклориста О.Гижу, відомих співачок сестер Байко.

Величезні культурні надбання численних етнографічних груп, які населяють Україну. Попри випробування часом і політичними режимами більшість з цих груп зберегли свої традиції, культуру, звичаї, побут. Враховуючи це, у 2000 році виконавчий комітет Івано-Франківської міськради виступив з ініціативою, яку підтримала обласна держадміністрація, провести у 2001 році Перший всеукраїнський фестиваль етнографічних груп українського народу (бойків, лемків, покутян, гуцулів, опільчан, які населяють Прикарпаття). Майбутній фестиваль, в якому мають намір взяти участь члени товариства “Лемківщина”, стане, за задумом організаторів, не тільки демонстрацією різнобарвної культури українців, але, в першу чергу, святом єдності українського народу, його консолідації навколо ідей державності і соборності [11].

1. Красовський І. До питання про етнографічні межі українців Карпат // Лемківський календар. – 2001. – Бібліотека Лемківщини. – Ч.22. – Львів, 2000. – С.40-49.
2. Історія Української РСР у двох томах // Древньоруська держава / Ред. колегія М.Н.Лещенко й ін. – Т.І. – К.: Наукова думка, 1967. – 806с.
3. Всемирная история в десяти томах. – Т.ІІІ. – М., 1957. – С.250.
4. Чаплович Й. Етнографія русінов в Угорську. – Братіслава, 1970. – С.343.
5. Красовський І. Лемки та їх походження // Ленінська молодь. – Львів. – 24 жовт. 1956.
6. Лемківський календар 2000 // Бібліотека Лемківщини. – Ч.20. – Львів, 1999. – 224 с.
7. Красовський І. До земляків за океан. – Львів: Край, 1993. – С.24.
8. Красовський І. Лемківська церква святих Володимира і Ольги у Львові. – Львів, 1997. – С.30.
9. Бойки, лемки і гуцули об'єднались та створили “Карпатбогулем” // Галичина. – №83-84 (1365-1366). – 7 черв. 2001 р.
10. Красовський І. Діячі науки і культури Лемківщини. Довідник. – Львів. Думка світу, 2000. – 124с.
11. Фестиваль єднання // Західний кур'єр. – № 39. 29 вересня 2000 р.

Olga Fabryka

THE LIFE AND CULTURALACTIVITYOF LEMKIV IN THE WESTERN UKRAINE

The article investigates the history of the cultural and spiritual life of Lemkiv in Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions in 1945-2000. The main attention in this article is given to their spiritual and cultural activity during 10 years of independent Ukraine.